

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 16

Заснований в 1996 році

Рівне – 2001

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 378

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 16. — Рівне: РДГУ, 2001. — 154 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, психології, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**Головний редактор** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН**Мітюров Борис Никифорович** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович** (Інститут проблем виховання АПН України);доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович** (заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'ячук Анатолій Степанович** (Рівненський економіко-гуманітарний інститут);доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна** (Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович** (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович** (Університет "Острозька Академія");кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна** (Рівненський державний гуманітарний університет)доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович** (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович** (Запорізький державний університет)доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович** (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович** (Рівненський державний гуманітарний університет);кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович** (заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 29.06.2001 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 06 — 7.

Рівненський державний гуманітарний університет, 2001

кімнаті; “моє” – ручка, олівець; “моє” – мої друзі, телефонні розмови і т.д. Старшокласники зовсім не більші власники, ніж батьки, просто їм давно відомо, що реальна влада в сім’ї у того, в чіях руках власність. Деякі батьки вважають, що можуть розпоряджатися долею дітей, саме тому, що вони – їх батьки, і тим самим присвоїли навечно право власності на тіло і душу дитини. Ось чому важливе значення для правильного самовираження старшокласників має система взаємовідносин батьків і дітей. Найближчий дорослий в змозі допомогти дитині розібратися в самій собі і в світі речей, цінностей та відносин. В процесі самовираження в колективі можуть складатися лідерство, виникати різні колізії, ситуації, які відображаються не тільки на окремих людях, але й на колективі в цілому, на його згуртованості, результативності діяльності. Існує така загальна закономірність: людина виражає себе в найближчому середовищі (первинна група, колектив) шляхом морально-психологічного змагання. Основою його служить взаємодія можливостей особистостей і особливостей середовища, його вимог, які він ставить перед людиною, провідну роль в характері самовираження відіграють особливості колективу, зокрема його психологічного клімату.

Мотиви самовираження і самовизначення особистості у мікрогрупах позитивної спрямованості, як правило є суспільно корисними і значимими. Сюди відноситься і прагнення до досягнення високих результатів у виробничій, учбовій і суспільній діяльності, у взаємодопомозі товаришам, у винахідливості проявів себе в активному пізнанні життя і виробництва, в самодіяльності і спорті. У старшого школяра самовираження визначається якісним переломом в розвитку самосвідомості, яке змінює попередні відносини між дитиною і середовищем.

Самовираження неможливе без усвідомлення і самооцінки особистих якостей. В юності сприйняття себе юнаками і дівчатами може бути дуже нестійким, ситуативним, суперечливим. Мотив самовираження є провідним в даному віковому періоді. В ранньому юнацькому віці іде розвиток нового рівня ставлення до себе. Одним із центральних моментів тут є зміна умов і критеріїв для самооцінки – вони зміщуються, говорячи словами Л. С. Виговського, “Ззовні всередину”, набуваючи якісно інших форм, у порівнянні з критеріями оцінки людиною інших людей. Саме в ранній юності на основі вироблення власної системи цінностей формується емоційно-ціннісне ставлення до себе. Отже, ще однією особливістю мотивації самовираження є формування емоційно-ціннісного ставлення до себе і часта переоцінка цінностей. Особливостями самовираження є його постійні супутники – самоповага і самолюбство.

Отже, однією з найхарактерніших рис старшокласника є його прагнення до самовираження, в якому виявляються прагнення до дорослості. Самовираження реалізується в колективі, в стосунках з однолітками. Старшокласник прагне зайняти своє місце в колективі, у стосунках з оточуючими, прагне діяти як дорослий, хоче, щоб його поважали і з ним рахувалися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Особистісне зорієнтоване виховання. – К., 1998.
  2. Мудрик А. В. О воспитании старшеклассников. – М.: Просвещение, 1981. – 176 с.
  3. Немов Р. С. Психология. Книга 2. – М.: Владос, 1998. – 606 с.
  4. Рейвальд Н. И. Психология личности. – М.: Из-во университета дружбы народов, 1987.
  5. Рыбалков Е. Ф. Возрастная и дифференциальная психология. – Л.: Из-во Ленинградского университета, 1990. – 252 с.
  6. Фельдштейн Д. И. Психология развития личности в онтогенезе. – М.: Педагогика, 1989.
- Одержано редакцією 31.05.2001.

УДК: 370.09 С. Б. БРИЧОК

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В ЦЕРКОВОНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКОЛАХ ВОЛИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Одним із суттєвих важелів розбудови держави України в нових соціально-політичних і економічних умовах повинні стати докорінні зміни в системі освіти, які будуть служити розвиткові фізичних і розумових сил людини.

Успіх сучасних перетворень в освітній галузі значною мірою залежить від того, наскільки ефективно будуть вивчені і проаналізовані надбання національного і регіонального педагогічного досвіду.

З огляду на це, важливе значення має вивчення історії початкової освіти на Волині, зокрема церковнопарафіяльних шкіл.

В історію шкільництва на Україні церковнопарафіяльні школи вписали помітну сторінку як у справі ліквідації неписьменності, так і в справі піднесення духовності народу.

90-ті роки ХХ ст. та перші півтора десятиліття ХХ ст. були особливо плідними у справі відкриття церковнопарафіяльних шкіл у Волинській губернії, яка за рівнем грамотності населення була однією з найвідсталіших в російській імперії.

На Волині, зокрема на Поліссі до 1911 року земств не було (вони мали свої школи), тому основним типом початкових шкіл були саме церковнопарафіяльні. Як засвідчує звіт Волинського єпархіального управління Училищної Ради за 1892/1893 н. р., більшість парафій (678 із 807) Волинської губернії мали церковнопарафіяльні школи.

Особливу роль у розвитку церковнопарафіяльних шкіл відіграв обер-прокурор Святійшого Синоду К. П. Победоносцев (1827-1907), який заглибився в педагогічну проблематику і почав шукати в практиці навчання і виховання у школі засіб зміцнення монархії, державності. Він уже в лютому 1881 р. заявив у комітеті міністрів, “що церковнопарафіяльні школи за самими умовами існуючого в них навчання і нагляду являють собою набагато більше гарантій для вірної і сприятливої в церковному і народному дусі освіти, ніж інші види народних шкіл” [6, 168].

У реалізації своєї ідеї поширення і реформування церковнопарафіяльних шкіл він знайшов підтримку в особі С. А. Рачинського – професора ботаніки Московського університету, який рано пішов у відставку на знак протесту проти адміністративного безчинства і організував на свої кошти декілька сільських шкіл у Бельському повіті Смоленської губернії.

С. А. Рачинський оголосив церковнопарафіяльну школу кращим типом народної школи і вимагав аби земські і міністерські школи замінювали церковнопарафіяльними. На думку С. А. Рачинського, навчально-виховний процес у церковнопарафіяльній школі повинен бути спрямований на тісний зв'язок навчання із церковним життям.

Слід відмітити, що С. А. Рачинський, як учитель, досить непогано навчав дітей способам усного рахунку, що так образно показано Н. П. Богдановим-Бельським, колишнім учнем церковнопарафіяльної школи, на картині “Усний рахунок”.

Дітям, на його думку, потрібна школа, яка народові “люба”, школа, що не відриває людину від її середовища, не позбавляє сім'ю робочої сили.

Відомий український дослідник початкової освіти на Україні історик і журналіст Гр. Наш (Н. Григорій), аналізуючи стан міністерських та церковнопарафіяльних шкіл, прийшов до висновку, що його симпатії на боці церковнопарафіяльних шкіл [2, 40]. Саме в церковній школі український культурний рух йде набагато ширше, ніж у міністерській школі. “Українське селянство цілі віки жило з церковною школою, і хоч було темне, а проте мало свою, хоч і примітивну культуру” [2, 42].

Особлива комісія при Синоді розробила відповідний проект, і 13 червня 1884 р. були затвержені “Правила про церковнопарафіяльні школи”. В основних параграфах “Правил” пояснювалось, що “школи ці мають за мету утверджувати в народі православне вчення віри і моральності християнської і повідомляти початкові корисні знання” (& 1); в однокласних дворічних школах викладались: “1) Закон Божий, а саме: а) вивчення молитов; б) священна історія і пояснення богослужіння; в) короткий катехізис; 2) церковний спів; 3) читання церковної і світської літератури і письмо; 4) початкові арифметичні дані”.

В школах двокласних, крім цього, викладались “відомості з історії церкви і вітчизни” [5].

В 1900 р. у Волинській губернії налічувалось 2344 учбових заклади, але більше половини з них (1462) були церковнопарафіяльними школами, де навчалось 59228 дітей.

Що ж сприяло такому поширенню церковних шкіл на Волині? Як був організований навчальний процес в цих школах?

Навчальний процес регламентувався державними документами: “Правилами про

церковнопарафіяльні школи” (1844), “Положенням про керівництво школами церковнопарафіяльними” (1896) та “Положенням про церковні школи відомства Православного Віросповідання” (1900).

До церковнопарафіяльної школи приймали дітей з 8 років. Курс навчання в однокласних школах тривав 3 роки. Навчання проводилось за програмами 7 лютого 1897 р., причому програма була не обов’язковою, а рекомендованою, як своєрідний взірець. Навчання було безкоштовним.

Тривалість навчального року не була чітко фіксованою, але не повинна бути менше шести місяців. Навчання повинно розпочинатися після закінчення польових робіт і закінчуватися до початку останніх. В Київському навчальному окрузі навчання продовжувалося з жовтня по квітень

Заняття розпочинались о 9 год. ранку і закінчувались о 2 годині дня. Перерви тривали 5-10 хвилин, обов’язковою була велика перерва на 30 хв. Тривалість уроку зазвичай 50-60 хв. Молодші відділення займалися лише до великої перерви, до 12 год., в середньому – 3 год. в день, старші – 5 год. в день.

Канікули були літні, різдвяні, пасхальні. Середня тривалість літніх канікул 3-3,5 місяці. Різдвяні канікули – 2-3 тижні, пасхальні тривали 2 тижні. Крім того, навчання не проводилось у неділю, в дні найбільших релігійних свят, дні високоурочисті і в дні місцевих храмових свят, а також упродовж останніх днів масляниці.

Так, у “Виписці церковних свят, в які учні звільняються від навчання”[1, 34] знаходимо такий інструктивний лист:

“Учні повинні звільнитись від навчання:

I місяць	1 – Новий рік 6 – Богоявлення 13 – Народження Єлисавети Андріївни
II місяць	2 – Стрітєння
III місяць	12 – Вступ на престол його Імператорської Величності 25 – Благовіщення
X місяць	14 – Народження Марії Федорівни
XI місяць	21 – Введення в Храм Пресвятої Богородиці
XII місяць	12 – Народження його Імператорської Величності 25 – Різдво [1, 18]

В окремих школах в середу і п’ятницю Великого посту навчання переривалось на півтори години для відвідування учнями літургії.

У церковнопарафіяльних школах дозволялось задавати домашні завдання, причому їх вид і об’єм залежали від учителя. Найчастіше додому задавали повторити вивчене в класі. Давали і письмові роботи такого ж характеру, але у старших класах (причому лише тим дітям, де дозволяли домашні умови). Напередодні великих свят вчителі не давали домашніх завдань. У класному журналі робили примітку: “Звільнити від домашніх завдань” [3].

Учні в школі складали, відповідно до років навчання, три послідовних відділення.

Предмети викладання : Закон Божий, церковно-слов’янська грамота, російська мова, чистописання і арифметика. До них приєднувались, у міру можливості, церковний спів і гімнастика. Кожний навчальний день розпочинався і закінчувався спільною молитвою. Заняття розподілялися за наступною таблицею:

Предмети викладання	К-сть годин в тиждень
Закон Божий	7
Церковно-слов’янська грамота	4
Російська мова	7
Чистописання Краснопис	3
Арифметика	6
Всього	27

На спів відводилося 3 год. в тиждень.

Зміст освіти в церковнопарафіяльних школах у другій половині XIX – початку XX

ст. від змісту освіти післяреформеного (1861р.) періоду відрізнявся тим, що до основних завдань – навчити учнів читанню, письму, рахунку – додавалась вимога навчити логічно мислити, правильно висловлювати свої думки, письмово й усно, розуміти навколишні явища. З цією метою на уроках російської мови почали запроваджувати пояснювальне читання.

Найбільш поширеною була програма 1897 р., розрахована на 3 роки навчання [4, 17].

На уроках російської мови упродовж перших трьох років навчання передбачалось:

Перший рік. Навчити грамоти. Читання окремих слів, речень, коротких статей. Переказ найбільш доступних статей. Вивчення напам'ять легких віршів. написання попереджувальних диктантів, списування з книг.

Другий рік. Вправи із швидкого і виразного читання, переказ прочитаного. Виклад прочитаного по запитаннях. Попереджувальні і перевірочні диктанти. Запис вивченого напам'ять.

Третій рік. Тямуше і виразне читання, уміння передавати прочитане усно і письмово. Читання рукописного тексту. Вивчення напам'ять віршів і прозових уривків. Перевірочні диктанти. Вправи на розділові знаки. Нескладний опис за даним планом і написання листів за даним зразком.

З викладеного видно, що з російської мови програма надавала перевагу вивченню граматики і орфографії. Це відбивалося на уміннях учнів читати, робити письмовий та усний переказ, на розвиток мовлення.

Навіть і в двокласних школах переваги надавали граматичному матеріалу.

Складовою частиною навчального плану народних шкіл була застаріла церковно-слов'янська мова. У пояснювальній записці з цього предмета наголошувалось, що він повинен бути окремою від російської мови дисципліною і за своїм завданням примикати до Закону Божого. Програма з церковно-слов'янської мови передбачала вивчення азбуки, читання букв і богослужбних книг. Головне завдання вчителя полягало у забезпеченні релігійного виховання, виховання “молитивного духу і настрою”.

Програма з краснопису визначала таке коло практичних умінь учнів:

Перший рік. Написання елементів букв, слів, речень між двома лініями великих букв.

Другий рік. Списування з прописів і класної дошки середніх букв між двома лініями.

Третій рік. Написання дрібних букв між двома лініями. Написання на одній лінії і транспаранті.

З арифметики програма передбачала:

Перший рік. Рахунок до 100. Чотири дії в межах двох десятків. З'ясування основних арифметичних понять.

Другий рік. Чотири дії в межах тисячі. таблиця мір і ваги. Знайомство з дробами.

Третій рік. Чотири дії над числами будь-якої величини. Дії над складованими іменованими числами.

У двокласній школі програма була складніша (розв'язування задач на проценти, основи планіметрії і т.д.).

У навчальних програмах земських і міністерських початкових шкіл на уроках пояснювального читання була передбачена можливість давати різноманітні знання з історії, географії та природознавства. У церковнопарафіяльних школах така “розкіш не допускалась”. У пояснювальній записці до програми з російської мови церковнопарафіяльних шкіл вказувалось, що при викладанні слід звертати виняткову увагу на вивчення мови, а не ставити побічну мету повідомляти учням різноманітні відомості з навколишнього віту. Ця програма опрацьовувалась у значно стисліші терміни, ніж у міністерських школах при значно ширшому обов'язі граматичного матеріалу.

Важливим предметом у церковнопарафіяльних школах вважався церковний спів. Його краще вивчали в тих школах, де вчитель добре володів методикою викладання і сам любив співати. Учителі, які розуміли спів, навчали дітей співати не тільки молитви й тропарі, а й пісні

церковні на вісім голосів. З цією метою при школах організовувались церковні хори, з якими учитель був зобов'язаний працювати щодня по півгодини. Таке ставлення до церковного хору створювало сприятливі умови для виховання в учнів естетичних смаків і почуттів.

На уроках Закону Божого діти першого року навчались засвоювати початкові молитви (кожен повинен був знати 17 молитов), Заповіді і Символи віри, знайомились з поняттям про Бога-Творця, з найважливішими подіями із світової історії Старого і Нового Заповіту – за підручником протоєрея Смирнова “Початки християнського учіння”.

У другій групі діти вивчали курс із святої історії Старого і Нового Заповіту, а в третій – короткий катехізис з православним богослужінням, порядок служб, поділ на пости і свята православної церкви.

У педагогічних часописах того часу вміщувалися численні рекомендації священників щодо вивчення Закону Божого. Можна стверджувати, що методика викладання Закону Божого на початку ХХ ст. була розроблена найповніше.

Зокрема, священник В. Сокольський в журналі “Начальной обучение” [5] запропонував проведення уроків комбінованого типу. Вони мали п'ять ступенів розвитку: аналіз, синтез, асоціацію, систему і застосування. Аналіз передбачав органічний зв'язок нових знань з уже отриманими, синтез – об'єднання нового предмета з новими знаннями, під асоціацією мались на увазі висновки, які впливають із синтезу, система передбачала закріплення асоційованих знань у вигляді їх цілісного викладання. рівень застосування визнавався як синонім вправлення щодо використання моральних висновків у практичному житті.

Що стосується методів викладання, то В. Сокольський вважав бесіду, розповідь найкращими методами. В. Сокольський розробив вимоги до розповіді. Зовнішніх вимог було дві: доступність і наочність. Внутрішні - це вільна, без допомоги книги, розповідь по частинах, але цілісна за ідеєю, також чітка, розбірлива, неспішна, виразна мова.

Спираючись на дослідження І. Гербарта, В. Сокольський радив збуджувати під час уроків Закону Божого всі види інтересу – емпіричний, спекулятивний, естетичний, симпатичний, соціальний та релігійний. Емпіричний спонукає учня набувати знання, спекулятивний – об'єднувати й узагальнювати їх, естетичний – розповідати піднесено, симпатичний – викликає співчуття. соціальний – виховує любов до держави, до людства, релігійний – розвиває прагнення до вищих цілей, розвиває любов до питань віри [5, 69].

З метою підвищення продуктивності праці на уроці вчителі ставили запитання до всього класу і лише після цього запрошували до відповіді того чи іншого учня. Для підтримки уваги дітей вчителі церковнопарафіяльних шкіл застосовували такі прийоми:

- 1) якщо учень під час відповіді допускав помилки, то вчитель вимагав, щоб їх виправляли найменш уважні учні;
- 2) раптово примушували неухважного учня продовжувати відповідь, розпочату іншим учнем;
- 3) якщо послаблювалась увага цілого класу, то слід перейти на читання хором.

Під час роботи в класі на уроках мови та арифметики кожного дня обов'язково виконувались письмові вправи.

Вчителі церковнопарафіяльних шкіл практикували різні види самостійної роботи: перемальовування священних предметів, креслення карт святої землі, переписування молитов, Євангелія. Це допомагало урізноманітнювати навчання, а також було викликано умовами праці вчителів. Вони не завжди мали змогу провести урок через часте відволікання на виконання інших обов'язків, адже в сільських школах в одному класі проводились заняття для дітей різних вікових груп.

Класні роботи в більшості виправлялися в класі за допомогою учнів, домашні – частіше одним вчителем в позаурочний час. Помилки лише підкреслювалися, а учень повинен у виправленому вигляді слова, які були написані з помилками, написати декілька разів.

В окремих школах вчителі всі помилки виносили на поля і вниз сторінки зошита.

За домашнім читанням учнів ніякого спеціального нагляду не існувало. Учні в сільських школах читали лише з книги із вчительської бібліотеки.

Досить цікавим в організації навчального процесу церковнопарафіяльних шкіл було те, що крім загальноосвітніх предметів, при деяких школах вводилося навчання сільському

господарству, ремеслам, а в жіночих і змішаних школах – рукоділля¹. Це було викликано тим, що саме життя виявило недостатність знань, умінь та навичок у сільському господарстві та технічних галузях.

Сільськогосподарські заняття при школах носили переважно практичний характер. Діти працювали у шкільному саду, на городі, на пасіці, при цьому вчитель давав необхідні роз'яснення. При церковних школах у 1900 році нараховувалось 1471 садів, 1706 городів, 97 пасік, 34 виноградники.

Деякі школи для проведення сільськогосподарських занять одержували допомогу в Міністерстві Землеробства.

Специфічною була практика оцінювання учнів церковнопарафіяльних шкіл. У багатьох сільських школах Волині ніяких оцінок успішності протягом навчального року не існувало. Оцінки ставили лише на випускних екзаменах або на перевідних іспитах, якщо вони практикувалися.

Проте в окремих школах вчителі ставили оцінки і фіксували їх в журналі. Нами проаналізовані журнали Луцького міського першого початкового училища за 1915-1919 н. роки [3]. Вчителі цієї школи практикували виставлення оцінок у журнал. Наприклад, у першому класі оцінки починали виставляти з 14 тижня навчання. У журналі ми знайшли такі оцінки: 5, 5-, 4+, 4, 3+, 3, 3-, 3=, 2, 2-, 1.

Окрема сторінка у журналі була відведена для записів того, що пройдено вчителем з учнями протягом тижня з кожного предмету окремо. У примітках вчителі фіксують, який учень що не знав, хто плаче, хто сміється, хто розмовляє. Якщо дитина хворіла, то навпроти її прізвища робився запис: “Звільнений від класних і домашніх завдань” [3. – №3. – Л. 37].

Незвичним є запис на початку журналів. У кожному класі обов'язковим був такий запис: “Хлопчиків 26, дівчаток 19, євреїв 9” [3. – № 1. – Л. 3]. На нашу думку, це було пов'язано із положенням про початкові народні училища (1874) для дітей розкольників, євреїв, лютеран, католиків, відвідування уроків Закону Божого не обов'язкове.

У методичному плані важко переоцінити роль часопису “Церковнопарафіяльні школи”, який почав виходити з 1886 року. У журналі друкувались орієнтовні конспекти уроків, давались конкретні поради, як пробуджувати інтерес до уроку, як користуватись методами викладання певних предметів. Журнал містив аргументовані настанови стосовно укладання розкладу навчальних занять, рекомендації стосовно аналізу уроку. В кожному номері журналу друкувались уривки з праць педагогів-класиків.

І хоч як не критикували ці школи, та, у порівнянні з міністерськими, які проводили денационалізацію народу, церковні були більш корисними для українського народу. У позаурочний час, як зазначав Гр. Наш, вчителі у церковнопарафіяльних школах розмовляли з дітьми українською мовою [2, 43]. Окремі представники української інтелігенції, зокрема Б. Грінченко, С. Васильченко, критикували церковнопарафіяльні школи за клерикальний напрямок.

Сьогодні важливо здійснити об'єктивний педагогічний аналіз змісту й напрямків діяльності різних типів шкіл, вичленити позитивні моменти у досвіді роботи закладів освіти з метою їх подальшого аналізу та трансформації у сучасну систему освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виписка церковних праздников, в которых ученики училища освобождались от учнения // ДАВО. – Ф. 363. – ОП. 1. – Спр. 64. – 138 арк.
2. Гр. Наш. Нова сила // Світло. – 1914. – № 9. – С. 40-47.
3. Классные журналы 1, 2, 3 классов Луцкого городского начального первого училища // ДАВО. – Ф. 130. – Спр. 1, 2, 3.
4. Константинов Н. А., Струминский В. Я. Очерки по истории начального обучения в России. – М., 1953. – 273 с.
5. Навчальні плани і програми для церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти // Спб., 1897. // ЦДІА України. – Ф.707. Оп. 262. – СПР. 2. – 172 арк.

¹ в'язання і вишивання, уроки крою та шиття

6. Сокольський В. Уроки поЗакону Божьему // Начальное обучение. – 1903. – № 2. – С. 68-71.
7. Фармаковский В. Начальная школа Министерства Народного Просвещения – Спб., 1900. – 200 с.

Одержано редакцією

ЗМІСТ

Воробйов А. М. До проблеми психічної депривації в дитячому віці у сучасній соціальній ситуації	3
Янциур М. С., Дем'яненко І. О. Стан професійного самовизначення учнів IX та XI класів у сучасних умовах	8
Димченко С. С. Психологічні особливості самостійної роботи в класі диригування	16
Іванюта О. В. Теоретичні аспекти вивчення візуального мислення	19
Главінська О. Д. Вплив самооцінки школяра на ставлення до своєї учбової діяльності	23
Марченко О. М. Особливості мотивування учіння старшокласника за умови впровадження нових інноваційних технологій навчання (10-11 класи)	27
Цуканова М. С. Соціально-психологічна характеристика злочинної поведінки неповнолітніх	31
Філоненко М. М. Формування спостереження і спостережливості у процесі сприймання об'єктів та явищ навколишнього середовища	34
Яцюк Н. О. Емоційна підтримка як важливий компонент виховного процесу	37
Безлюдна В. І. Актуалізація комунікативної потреби у дітей дошкільного віку	41
Горопаха Н. М. Психологічні основи формування у старших дошкільнят інтересу до пізнання природи	49
Поніманська Т. І. Психологічні особливості підготовки студентів до гуманістичного виховання	54
Маліновська Н. В. Психологічні механізми навчання старших дошкільників переказування художніх творів	57
Дичківська І. М. Антропологічний принцип розвитку зарубіжної гуманістичної педагогіки	60
Косарева О. І. Застосування методів ігрової адлеріанської терапії у встановленні контактів з дітьми дошкільного віку	63
Терешко Л. В. Розвиток зв'язного мовлення в загальному контексті навчання і розвитку дітей дошкільного віку	67
Назаревич В. В. Особливості використання методів ігрової терапії у корекційно-виховній роботі закладів інтернатного типу з соціально-дезадаптованими дітьми дошкільного віку	70
Пальчевський С. С. Суггестопедичний метод Г. К. Лозанова	75
Литвиненко С. А. Виховання як соціально-культурний феномен	80
Колупасва Т. Є. Молодіжні проблеми в Україні: шляхи реалізації	85
Машкіна Л. А. Формування психологічної культури майбутнього педагога	90
Станіславська К. Шляхи активізації пізнавально-творчої діяльності студентів мистецьких вузів	93
Кочубей Л. В. Формування навичок діалогічного мовлення на уроках з російської мови	98
Яцейко В. А., Сех І. С. Формування професійного мислення у студентів при виведенні природних понять	101
Титаренко В. П. Декоративно-ужиткове мистецтво як засіб художньо-естетичного виховання учнів у процесі трудового навчання	108
Козяр М. М., Гордійчук І. І., Вовк В. Ф., Лебедюк Є. А. Теоретичні основи побудови системи задач з інженерної графіки	113
Лісневський А. В. Шляхи активізації навчально-виховного процесу у вузі	117
Онищук В. І. Читання нот з аркуша як важливий чинник професійної підготовки виконавців на духових інструментах	121
Петренко О. Б. Гендерні тенденції у практиці виховання	124
Юсупова М. Ф., Сидоренко В. К. Передумови використання комп'ютера в процесі навчання графічним дисциплінам	128
Петренко В. В. Формування політичної культури учнів – одна із необхідних умов громадянськості особистості	135
Середюк Л. А. Особливості самовираження сучасних старшокласників	141
Бричок С. Б. Особливості навчального процесу в церковнопарафіяльних школах Волині кінця XIX – початку XX ст.	144
Відомості про авторів	150

Наукове видання

**Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання
в закладах освіти**

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 16

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Редактор Безлюдна В. І.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Бондаря А. М.

Здано до набору 01.06.2001 р. Підписано до друку 29.06.2001 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 18,81. Обл. вид. арк. 19,36. Замовлення № 128 Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах
освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного
гуманітарного університету. Випуск 16. — Рівне: РДГУ, 2001. — 154 с.

ISBN 966 — 7281 — 06 — 7.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, психології, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 378ББК 74.20